

אתר דעת - מכללת הרצוג

ד"ר מ. פוזן

היסודות הרוחניים של ההנהגה בחסידות

הנושא אינו הסטוריה של החסידות, אלא היסודות הרוחניים במנהיגות החסידית. בדור האחרון העמיק מאד המחקר בנושא זה והכוונה בעיקר למחקריהם של פרופ' שלום ופרופ' תשבי, גם אלה של יוסף וייס ורבקה שץ. הם חשפו שכבות שלא היו ברורות וגלויות עוד מקודם. אסתפק בהצבעה על הנקודות העיקריות בתופעה מופלאה זו. במחקר החסידות ישנם כל כך הרבה דברים, הטעונים ברור, ודווקא הצד הסוציולוגי, השינוי של העדה על ידי התפיסה החדשה טעון הסבר נוסף. פה ידובר רק על הצד הרעיוני. מן המפורסמות שההנהגה החסידית היא כריסט' מטית. הצדיק לא נבחר בבחירה דימוקרטית. סמכויותיו נובעות ממקורות אחרים. ואת היסודות האלה עלינו להבין. זוכר אני, לפני שנים רבות שמעתי פעם ויכוח בין תלמיד חכם, "מתנגד", זקן, ובין תלמיד חכם "חסיד", צעיר. והזקן אמר לצעיר: הרעיון של המנהיגות בצדיקות וכל המוסד הזה, לא צץ על קרקע יהודית. הצעיר נהג בדרך ארץ ולא ענה לו. אבל הטענה נשמעה הרבה פעמים, כאילו היסודות הרוחניים של החסידות אינם באים מתוך העם

היהודי, ולא מתוך הקהילה היהודית, אלא ממקומות אחרים. הדבר בוודאי אינו נכון, ואם אמנם נכנסו, אולי גיוונים שונים, אין זאת אומרת שהיסודות העיקריים לא צמחו בתוך היהדות, הם עלו דווקא בתוך היהדות של המאות שקדמו לחסידות.

בשלושה תחומים אפשר להבהיר את מעמדו המיוחד של הצדיק, בתחומים שאינם זהים, אך נוגעים זה בזה. יש להראות קודם-כל את הרקע לתפיסת הצדיק בתורת הקבלה; ושנית יש לראות את הצדיק כמתקן את העולם; ושלישית — רוצה אני לנגוע בכמה דברים בנוגע ליחס של הצדיק לחברה מבחינה רעיונית.

בנוגע לענייני הקבלה אין הכוונה כאן להיכנס לפני ולפנים של הפרשה הזאת. הכוונה היא רק להגיד מלים אחדות על הקשר בין תפיסת הצדיק הארצי למה שנקרא "הצדיק בתורת הקבלה". אם מותר להגיד קצת בצורה פופולארית את הדברים העיקריים של המקובלים, את הדברים החשודים בשביל הנושא שלנו, אפשר להגיד כך: א' — על השם כשלעצמו, על מהותו, אין אנו יכולים לדעת שום דבר. ב' — על המידות של השם, כמו שהן מתגלות, או כמו שהן נקראות אצל המקובלים המאוחרים יותר, מספירות, אנו יכולים לדעת, לפחות במידת מה. מובן שהעולם של התגלות השם, היינו הספירות, והמהות של השם, שנקרא בלשונם אין סוף, אחד הוא. ושלישית — מה שיש למעלה, יש למטה; הספירות, ההתגלויות של השם בעצמאותו, הן מתאימות או מסמלות מה שנמצא בעולם הארצי. בקבלה כמו שהיא יצאה לעולם הרחב, בעיקר מהמאה ה-13 ואילך, היינו אחרי התגלותו של "הזוהר", אנו רואים את ההסבר בצורה זו, פחות או יותר — רוצה אני להגיד את זה במלים

אחדות. עשר ספירות, דהיינו שכבות פנימיות של השם. השלוש העליונות נקראות "כתר, חכמה ובינה", אחר כך שבע הספירות, שידועות לנו בדרך כלל מהתפילות שלנו: חסד, גבורה, תפארת, נצח, הוד, יסוד ומלכות. השמות הללו אינם אולי אלא ביטויים. אבל המקובלים טוענים, שהשם מתגלה ויוצא כביכול, החוצה יותר ויותר מהנקודה העליונה, הנעלמת, עד הנקודה התחתונה. האור האלוהי או כמו שזה נקרא בקבלה "השפע האלוהי", זורם בתוך החיים הפנימיים האלוהיים בזרם בלתי פוסק, ומחשכה התחתונה של הספירות הללו הן נסמלות בעולם התחתון. העולם התחתון נקרא גם השמיים, הארץ, הכוכבים, השמש והירח.

ההתגלות הזאת היא בעצם בכיוונים שונים, אבל באופן מיוחד מעניין את המקובל, היחס בין מה שנקרא "חסד" ומה שנקרא "דין". מ"חסד" ו"גבורה" בצד ימין ובצד שמאל, כמו שמצויר, בדרך כלל בצויר המפורסם של המקור בליס, שם נסמל ב"חסד" אברהם, יצחק ב"גבורה", "תפארת" — העמוד האמצעי הוא יעקב, משה ואהרן זה "נצח" ו"הוד", "יסוד" — יוסף, צדיק יסוד עולם, ו"מלכות" — דוד. מלכות או השכינה היא מקבלת את אורה מלמעלה, והיא נותנת אותו אחר כך לעולם התחתון. וכל מה שנמצא בעולם הזה מסמל, פחות או יותר מה שיש שם למעלה, ויש השפעה הדדית מלמטה למעלה.

לדוגמא — אמרתי, "חסד" — אברהם, "גבורה" — יצחק. אבל נוסף לכך יש, למשל, מקבל ונותן. הנותן בעולם התחתון זה השמש, והירח המקבל, השמש הוא סמל למה שנקרא למעלה "תפארת", ו"מלכות" או "שכינה" נסמלת בירח. לכן, למשל, אם הירח אינו מקבל את האור מלמעלה

בראש חודש, הרי יש כאן כעין סמל להקטנת השפע האלוהי.

מעניינת אותנו באופן מיוחד הספירה שלפני התחתונה, היא "יסוד". כפי שאתם שמעתם "יסוד" — צדיק יסוד עולם. היא נסמלת בדמות ההסטורית של יוסף הצדיק. מדוע היא נקראת "צדיק" — מכיוון שהיא ממזגת את החסד, את הגבורה, את הדין ואת הרחמים, והצדיק העליון, כביכול הספירה העליונה, היא הספירה שבה הכל הועמד על מקומו הנכון. זאת הספירה השישית מ"חסד". אולי מותר להגיד לכם דברים שכל אחד מאתנו יודע מתוך החיים היומיומיים בבית הכנסת. למשל, נהוג אצל החסידיים — הרבי עולה עליית "שישי" בשבת, המצווה המכובדת ביותר באמת, וצדיק יסוד עולם, המקום הזה כספירה, צדיק, אינו רק המקום, השכבה הממזגת את הכל, אלא שם מקום הזה גם האשנב כביכול, לעולם התחתון, שממנו באות הנשמות. לא יצירתם, כביכול, המולדת של הנשמות בספירה יותר גבוהה — "בינה", אבל במקום שפורחות לעולם זה בתוך "צדיק".

עכשיו אנו יכולים כבר להבין במידת מה, שיש בתפיסה של הצדיק בחסידות כעין הקבלה למה שמתרחש בעולמות העליונים. אני אינני רוצה להגיד, שביודעין או אפילו במחשבה, טענו מייסדי החסידות, אף על פי שלפעמים מדברים על זה, שהצדיק הארצי הוא תמיד הסמל של הצדיק האלוהי, היינו הספירה הזאת. אבל יש בו הקבלה. וגם בנוגע לעניין הנשמות אנו נראה את זה גם כן.

אם אנו רוצים מכאן לעבור לחסידות לא היינו יכולים למצוא את הדרך הסלולה. כיוון שבאמצע יש דבר אחר. מההופעה של ספר "הזוהר", והמקובלים שאחר כך יצאו

החוצה — מקודם כבר היו מקובלים בגירונה, שעסקו בכך, לפני הופעת הזוהר, ועוד 50—60 שנה אחרי זה, היתה הקבלה פחות או יותר נכס של חוג מצומצם. למרחב יצאה הקבלה בעיקר אחרי תקופת צפת, ובאופן מיוחד בהשפעתה של קבלת האר"י. רק 50—60 שנה אחרי האר"י הקדוש, כשהיו תלמידים ותלמידי תלמידים, של ר' חיים ויטל בעיקר, מפיצים את הכתבים האלה, שנקראים אחר כך כתבי האר"י, רק אז נהפכה הקבלה כדבר, כביכול, שווה לכל נפש. גם אז, כמובן, היתה התעסקות בקבלה בדרך כלל סגורה לחוג פנימי. אבל מקודם ובתקופה לפני 1300, היו נמסרים הדברים מפה לאוזן. אחר כך נכתבו, כל אחד היה יכול לקרוא אותם.

עוד דבר התרחש. תורת האר"י עשתה רושם כל כך גדול שבמאה ה-16 וה-17 הזדעזעה כמעט היהדות העולמית באירופה ובמזרח התיכון בעקבות הדיעות הלוריאניות. מה חודש כאן? מדוע יש מתקופת האר"י ואילך, לא רק התעניינות בקבלה, אלא יש התעסקות המסעירה את בני אדם עד יסודם, עד שורשיהם? — שוב, כמה דברים, שבוֹר־דאי ידועים לחלק מכם. הדבר העיקרי, שהסעיר את העולם, בעקבות קבלת האר"י, היא התורה, שלאדם יש תפקיד להביא את הגאולה. ואם בני אדם עוסקים בכך, בכנות, אינם מביאים רק לעצמם את הגאולה, היינו לעם ישראל, אלא לעולם כולו. מתקופה קדומה ביותר אנו יודעים שכך חונכנו, שלקרב את הגאולה נמסר ליהודי, לעם ישראל. וצריך לחזור בתשובה ואז אנו מביאים את הגאולה.

לא כן מה שרואים תלמידי האר"י. האר"י הרחיק לכת בדרך הקודמת. כבר אמרתי לכם, שהמקובלים טענו, שכל מה שיש למעלה יש למטה, ובמה שאנו עושים

בעולם התחתון, אנו משפיעים על העולמות העליונים. בן אדם שעושה מצווה, כביכול מוסיף כוח בפמליה של מעלה, ומי שעושה עבירה הוא מקטין וגורע מהשפע האלוהי; שהיה צריך לזרום דרך כל הספירות למטה. האר"י מרחיק לכת. לפי התיאורים המסובכים ביותר, שהאר"י נותן בתורתו, יש תהליך מסובך, וקשה להבינו, מהתגלות הראשונה של השם עד סוף הדורות. היינו כשהשם עמד להתגלות אפילו לפני שהתגלה בספירות, קרה, כביכול, בתוך תהליך ההתגלות, דבר מופלא קרתה כעין — אפשר להשתמש בביטוי הזה — קטסטרופה. השם ראה אם להשתמש בביטויים, אולי קצת יותר פשוטים, שהעולם אינו יכול אפילו לקבל את אורו. קרה דבר פנימי בתוך תהליך ההתגלות, שהשפיע על השם לצמצם את אורו ולא להראות את כל האור הזה. היינו הקטסטרופה הזאת, שהיא נקראת בלשון האר"י "שבירת הכלים", היא הביאה בתהליך פנימי של השם, הביאה לידי כך, שהשם "החליט" לתת לעולם פחות מאורו מאשר היה. הוא היה צריך לבנות עולם מתוקן, כדי שהוא יכול לקבל את אורו. אחרי שהכל היה, כביכול, כבר מסודר לפי התפיסה הזאת, נוצר העולם, או נברא העולם התחתון. שוב קרתה קטסטרופה. אבל הקטסטרופה השנייה לא היתה בעולמות העליונים מתוכם, אלא על ידי החטא של האדם, על ידי חטא אדם הראשון. הוא הביא שוב לידי זה, שהעולמות העליונים באו לאי-סדר, כביכול. הוא הרס את המבנה ההרמוני של העולם. אבל בזה לא די. שוב בא תיקון, והתיקון, זמני, כביכול, אבל לא סופי, התיקון הזה זועזע שוב על ידי חטא של עם ישראל בעגל, שוב תיקון, שוב זעזוע.

ועכשיו באה התורה המעניינת הזאת, ניתנת פה במלים

אתר דעת - מכללת הרצוג

היסודות הרוחניים של ההנהגה הרוחנית

אחדות, — וצריך לשבת ללמוד אותה במשך כל החיים — הדעה של האר"י האומרת: העולמות העליונים והתחתונים אינם באים לתיקונם הסופי עד הגאולה. היינו מתחילת ההתגלות של השם, דרך בריאת העולמות התחתונים; ודרך כל ההסטוריה יש כל הזמן מתיחות פנימית של צמצום, שבירה, תיקון, צמצום, שבירה, תיקון — ועד הגאולה האחרונה לא יהיו העולמות כמו שהם צריכים להיות. ולכן — וזה מסביר לנו מדוע היתה במאה ה-17 המתיחות המשיחית כל כך עצומה — הוחדר ליהודי הרעיון: דע לך, בידך לא רק לתקן את גורלו של עם ישראל על ידי שאתה חוזר בתשובה, אלא על ידיך תוכל לעזור לעולמות העליונים לבוא לתיקונם. ההשפעה של בן האדם היא קוסמית, לא רק לעם ישראל הוא עוזר, אלא לעולמות גבוהים, לעולמות כולם. מה זה "עולמות" — כמובן בתפיסה האלוהית כמו שהאר"י תופס אותה.

מה עלי לעשות? — וכאן בא רעיון; שאולי הרבה שמעו אותו. דווקא בתהליך הזה של הצמצום והשבירה והתיקון נשארו ניצוצות קדושים של, כביכול, העולם האלוהי. הם ירדו למטה, לתוך חלל העולם, ומהם ניזון הרע. מכיוון שהרע לא היה בכלל יכול להיות אילו לא היה מקבל לפחות איזו תמיכה במידת מה, על ידי הטוב. זה רעיון שנמצא אמנם גם אצל חז"ל. למשל, אם אנו רואים במפרשי התורה, שהמרגלים דיברו קצת אמת, מכיוון שבלעדי האמת, שהיו אומרים, לא היה אפשרי שהשקר היה מתקיים. אבל תפיסת הרע אצל האר"י היא יותר מהותית, מאשר היתה אצל חז"ל, ולכן יש צורך להבין, שבתוך העולם הארצי, יכול הרע להתגבר, רק מכיוון שהוא ניזון מהניצוצות הקדושים. לכן, מה תפקידנו? — לגאול אותם

הניצוצות, ולהחזיר אותם לקדושה. להוציא את האפשרות שהרע יינק עוד מהקדושה. גאולת הניצוצות אינה אלא להחזיר את העולמות לתיקונם.

כך גם כתב מנשה בן ישראל מכתב לקרומבל, שלפי דעתו הוא צריך לקבל את היהודים האנוסים מהולנד לאנגליה, מכיוון שכל זמן שכל העם היהודי לא היה מפוזר בכל העולם כולו, הגלות לא היתה שלמה, הגאולה לא יכולה לצאת לפועל, מכיוון שהעם היהודי צריך לגאול את הניצוצות שנפלו לטומאה או ל"קליפה" כמו שהוא אומר. וקרומבל הסכים לדבר הזה, והוא היה רוצה לקבל את היהודים, אבל היו עיכובים מטעם הסיטי, אבל זה כבר לא מענייננו. המעניין שהרעיון הזה של גאולת הניצוצות הוא להביא את הגלות לקיצוניותה, כדי שתוכל אחר כך הגאולה לצאת לפועל. למשל, בכל הספרים החסידיים מציינים אפילו שגלות מצרים היתה כדי שישראל יגאלו את הניצוצות שנפלו לטומאה במצרים עוד מתקופת אברהם אבינו.

היהודי, בפרט, כעם היהודי בכלל, גואל את הניצוצות האלה, גואל את הקדושה מתוך הטומאה, על ידי זה שאנו בעצמנו מביאים למצב של קדושה אם אנו נקיים בכל מקום את מצוות השם, אנו מעלים, אפילו במקורות הרחוקים ביותר את הקדושה, מחזירים אותה לדרגה הגבוהה, ועל ידי זה העולמות יהיו מתוקנים.

ואי אפשר לתאר את ההתפרצות העצומה, שהיתה בתקופת שבתי צבי, אלמלי לא היו הדורות מוכנים ומתוחים לקראת הגאולה. אנו יודעים שהגאולה הזאת, שהאמונה במשיחיות הזאת נכזבה, העם היהודי התגבר על היאוש ועל המצב הקשה שהיה בסוף המאה ה-17. היו עוד 'תנועות תת-

קרקעיות, השבתאות המאוחרת, שהיא עברה אפילו לפולין. אבל בתוך התקופה השבתאית, דווקא בזמן הופעתו של יעקב פרנק, באותם הימים היה חי ר' ישראל בעל שם טוב. ומסופר עליו דווקא שהתייחס באופן אישי ליעקב פרנק, והסיפור שנמצא בכל ספר הסטורי, כאשר שמע שפרנק עבר לנצרות הוא התאבל, והוא אמר: חבל, כל זמן שענף עוד קשור לאילן אפשר עוד להצילו, אם הוא ניתק — אין אנו יכולים להציל אותו.

עכשיו, מה הקשר בין הרעיון של הצלת הניצוצות והצדיק בחסידות. וכאן, אנו באים באמת ליסוד הרוחני המודע, שנמצא בספרים הראשונים של החסידים, בעיקר ב"מגיד דבריו ליעקב" מרבי דב בער ממזריץ', ב"ישר דברי אמת" מר' משולם פייבוש מזבורז ובהרבה אמרות של רבי נחמן מברצלב, אבל גם ב"תולדות יעקב יוסף", ובספר "נועם אלימלך", הספר של רבי אלימלך מליז'נסק חל מפנה. ההבדל בין התפיסה הטרומס-חסידית, בנוגע לגאולת הניצוצות, ולחסידות, הוא עקרוני. אף על פי שדווקא הרבה מן החסידים הראשונים מראים את דעותיהם כאילו זה המשך פשוט של תורת האר"י.

ישנם כמה אספקטים. רק על שניים ידובר פה. אחד הוא זה, שהגאולה, גאולת הניצוצות, כפי שהיא מופיעה אחר כך בחסידות, היא באופן מיוחד קשורה לדביקות של האדם בבוראו. היינו התחום שהיה מקודם תחום ישראלי כללי עובר לתחום האינדיבידואלי. הדביקות בשם, להעלות את נשמתי כלפי השם, רעיון שהודגש באופן מיוחד אצל האדמו"רים הראשונים, הוא לא היה קשור לגאולת הניצוצות לפני ר' ישראל בעל שם טוב. זה בעצם חדש. ויש בזה

הבדל עצום על ידי זה עוברת גם המתיחות המשיחית, שהיתה מקודם כל כך חזקה, עוברת גם היא לתחום אינדיבידואלי יותר. לא שהחסידיים הראשונים אמרו, קראו מקצת מקצת, משהו מרעיון הגאולה המשיחי ההסטורי. אבל נקודת הכובד עוברת לגאולת הנפש הפרטית, יותר מאשר מקודם. אם למשל, ביטוי כזה: "מציץ מן החרכים" — בשיר השירים — "דודי נתן לי יד", היינו השם תופס את נשמתו, כמו שהם מסבירים — אין זה רק על עם ישראל אלא על נשמתו הפרטית. הנשמה נמצאת בבית הסוהר, בית הסוהר של הטומאה ושל החטא. ואני יכול לגאול אותה על ידי שאני מעלה אותה... זה רעיון א'.

הרעיון השני שהוא חשוב, מתקשר באופן מיוחד לצדיק. הצדיק יכול להידבק בשם באופן מיוחד. הוא יכול להעלות את נשמתו יותר טוב מאשר אתרים, והוא יכול על ידי זה להביא לדבקות גם את הנשמות של שאר בני אדם. הנה לפנינו קטע מ"נועם אלימלך", פרשת נשא. "אך פשוטי בני אדם, אשר נשמתם אינה במדרגה גדולה, גם הם צריכים עלייה ונשיאות ראש. ולמה ייגרע, וכמה הם יכולים להינזק כיוון שהם למטה, לזה צריך הצדיק לקשור אותם באבות הקדושים, ולכלול אותם בכללות ישראל, ואז יעלו למעלה על ידם". היינו הצדיק יכול לקשור את הנשמות ולהביא אותם למעלה. כאן יכולים לראות: המנהיגות של הצדיק היא מצד אחד קוסמית, אבל מצד שני היא קשורה לבני אדם, לעדה: הוא מביא אותם למעלה, והוא דואג לגאולת נשמתם. וזה הוא יכול לעשות על ידי זה שהוא עולה בדרגתו הרוחנית למעלה.

אבל יש לצדיק עוד תפקידים. יש לו תפקיד לתקן את

העולם על ידי זה שהוא מטהר את העולם מהחטא. וכאן נאמרים דברים נועזים עד מאוד. ובפרט הם נמצאים אצל ר' מנחם מנדל מפרמישלאן, וגם בכמה ספרים של ר' שניאור זלמן מלאדי — לא ב"תניא", אלא בעיקר ב"תורה אור", או בספרים של תלמידו הגדול ר' אהרן הלוי. שהצדיק יכול, כביכול, לרדת לחטא, ולהעלות את החטא למעלה על ידי זה שהוא מתפלל, ואם מחשבות זרות באות אליו, הוא לא צריך רק לדחות אותן, אולי בן אדם פשוט צריך לדחות אותן, אבל הגדול, הצדיק, יכול להפוך אותן, וכביכול להוציא מהן את הרעל, ולהביא אותם כלפי מעלה. הרעיון הזה הוא, כמובן, נועז מאד. גם הוא נמצא במידה מסוימת כבר אצל האר"י. אם למשל, נמצא אצל האר"י הקדוש, שתפילת תחנון היא מסוכנת מאד, מכיוון שבן אדם יורד לתוך הקליפה ומעלה למעלה את הקדושה — יש בזה משום העזה גדולה. אבל אצל החסידים הראשונים יש נימה אישית מיוחדת, וכמובן לרעיון זה היו מתנגדים גדולים, שראו ברעיונות אלה סכנה, ולכן בספרות החסידית המאוחרת יותר טושטשו הדברים, אינם נאמרים אלא בעיקר בצורה זו, שהצדיק עולה למעלה והוא מטהר את המחשבות. אבל הרעיון הזה, שהוא יורד לחטא כדי להעלות אותו, הוא שותק במידת מה.

על ידי זה שהצדיק יכול לתקן את העולם בצורה זו, הוא מתקן את חברתו. וכאן יש להדגיש דבר נוסף בהנהגה החסידית. נאמר מקודם, הצדיק קשור לעדה. הוא קושר אותם אליו. הוא מביא את נשמותיהם למעלה. הוא מתווך בין הדרגה התחתונה לעליונה. יש כל כך הרבה אמרות על זה, בתולדות יעקב יוסף, ובהרבה מהספרים הראשונים, שהצדיק שמלמטה קושר את הנשמות למעלה. אבל גם הם

נותנים לו דבר מה, הם נותנים לו את אמונתם, והם נותנים גם כן את פרנסתו. הרעיון שהצדיק מתפרנס על ידי העדה, הן במובן הרוחני הן במובן הגופני, הוא לגיטימי. כמובן, אנו רואים לפעמים אולי את הירידה בדורות האחרונים, במאה ה-19 כבר. אבל הראשונים היו רחוקים מלראות, חס ושלום, בהנהגה קרדום לחפור בו. אלא יש כאן יחס הדדי. "צדיק באמונתו יחיה" — קראו את זה לפעמים: "צדיק באמונתו יחיה" — הוא יכול אפילו להחיות את חייהם. הוא מעלה את תפילותיהם; הוא דואג אולי גם לגאולת הנפש, אפילו של בן אדם שהוא נדחק. אומרים: מה ההבדל בין הרב ובין הרבי? — ההבדל ביניהם הוא יוד אחת. היוד היא הנקודה העליונה, שבה נוגע צדיק בעולמות העליונים. אבל יוד משמעותה גם כן עשרה — עשרה אנשים שייכים למניין. והרבי אף פעם אינו לבד, אלא הוא תמיד יחד עם העדה. האחריות שלו לעדה היא בלתי פוסקת. ולכן, אם נסכם, מותר להגיד, שההנהגה הכריסמטית הזאת היא מיוסדת ברעיונות של הקבלה. ברעיון של האחריות ההדדית בין עם ישראל ובין מנהיגיו, ובאופן מיוחד ובאופן פרטי, בין הרבי ובין העדה שהוא עמד בראשה.